METODE ŞI TEHNICI DE LUCRU ÎN CERCETAREA ISTORIEI LOCALE DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI. STUDIU DE CAZ: AŞEZĂRILE DIN COMUNA VALCĂU DE JOS, JUDEȚUL SĂLAJ

Cosmin PATCA
Doctor, lector universitar
Universitatea din Oradea, România

ID ORCID: 0009-0008-8151-8499

CZU: 930.2:94(498.4)
DOI: https://doi.org/10.59295/lrr2023.05

Summary:

Working methods and techniques in the research of local history in northwestern Romania. Case study: The settlements in Valcău de Jos commune, Sălaj county

Local monographic studies from a historical perspective are currently necessary for the correct understanding of the historical realities in the Romanian space. Starting from particular cases, monographs of villages, communes, cities, principalities/voivodeships, monographs of regions and the country can be made. As research involving transdisciplinarity and interdisciplinarity, local monographs have been approached over time by researchers from different fields: historians, geographers, philologists, folklorists, sociologists. Today there is a significant number of monographic studies of villages, communes or cities, but many of them suffer from a qualitative point of view. The case study of the settlements in Valcău de Jos commune, Sălaj county, aims to present specific working methods and techniques in the research of local history in the northwestern part of Romania, in order to contribute to the qualitative growth of these studies.

Key words*: local history, interdisciplinarity, working methods, northwestern Romania.*

Introducere

Istoria se scrie și se rescrie mereu sub ochii noștri. Nu există nicio temă istorică epuizată, deoarece izvoarele se înmulțesc în orice moment, apar posibilități noi de interpretare și noi unghiuri de înțelegere a realității. Orice studiu, făcut într-un mod profesionist și onest, își aduce aportul la o cunoaștere mai largă și mai corectă a trecutului, atât cât omenește este posibil[1]. De

[1] Ioan-Aurel Pop. *Cuvânt preliminar*. În: *Istoria Transilvaniei*. Vol. I (până la 1541). Coordonatori: Ioan-Aurel Pop, Thomas Nagler. Cluj-Napoca: Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2009, p. 7.

aceea, tentativele de reabordare a oricărui subiect din trecut, cu mijloacele profesioniste consacrate, sunt absolut binevenite şi benefice.

Cercetarea istoriei locale şi a istoriei regionale ocupă un rol important în cercetarea istorică. Pentru a ajunge la o istorie naţională este nevoie de o bună cunoaştere a istoriei locurilor (sate, comune, microregiuni) şi a regiunilor. Istoria promovată în toate provinciile istorice româneşti începând din secolul al XIX-lea a fost cu predilecţie o istorie regională, oscilând mereu între regional, provincial şi naţional, între viziunea general provincială şi una etnocentrică[2]. Cercetarea istoriei locale cu ajutorul metodei monografice are meritul unei poziţii concrete şi descriptive, zona circumscrisă cercetării poate fi studiată]n singularitatea sa, precis şi exhaustiv[3]. Fiind cercetări ce presupuneau interdisciplinaritate, monografiile au fost abordate de cercetători din domenii diferite (istorici, geografi, sociologi, filologi). În general, interdisciplinaritatea ştiinţifică presupune raporturi de unitate, interacţiune şi întrepătrundere a mai multor discipline, ce converg spre un scop comun. Interdisciplinaritatea este structurată pe mai multe nivele de cooperare a disciplinelor din punct de vedere al metodelor de cercetare: multidisciplinaritate, pluridisciplinaritate, transdisciplinaritate şi interdisciplinaritate. Multidisciplinaritatea constă în principal în juxtapunerea unor elemente din discipline diverse, stabilind trăsăturile comune. Pluridisciplinaritatea presupune o comunicare simetrică între diferite discipline, iar transdisciplinaritatea este înţeleasă ca întrepătrundere a mai multor discipline, care duce în cele din urmă la constituirea unor discipline noi, de graniţă[4].

Istoria locală are o veche tradiţie istoriografică, însă redactarea monografiilor locale a rămas frecvent în seama autorilor mai puţin familiarizaţi cu scrierea ştiinţifică a istoriei. O analiză cantitativă a materialelor de istorie locală cuprinse în *Bibliografia istorică a României* ne arată o creştere spectaculoasă a acestora după 1989, în comparaţie cu perioada comunistă. Analizând datele culese de Gabriel Moisa[5], constatăm o creştere cu 161% a materialelor de istorie locală în perioada 1990-2010, faţă de perioada 1944-1989. În urma analizei critice a materialelor de istorie locală realizate după

[2] Nicolae Bocşan, Stelian Mândruţ. Istoria regională între anii 1979-1995. Cazul Transilvaniei şi al Banatului. *În*: *Transilvanica*, an I, nr. 1, 1999, Asociaţia Tinerilor Istorici din Transilvania şi Banat, Sibiu, p. 7.

[3] Toader Nicoară. *Istorie locală şi surse orale*. Program postuniversitar de conversie profesională pentru cadrele didactice din mediul rural, Ministerul Educaţiei şi Cercetării. Proiectul pentru Învăţământul Rural, 2005, p. 28, digital: (http://hiphi.ubbcluj.ro/studii/Public/File/cursuri/suporturi_conversie/Istorie_locala.pdf) (accesat: 10.04.2019).

[4] Barbu Ştefănescu. *Tehnică agricolă şi ritm de muncă în gospodăria ţărănească din Crişana (secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea)*, vol. I. Oradea: Fundaţia Culturală „Cele Trei Crişuri", 1995, p. 34.

[5] Gabriel Moisa. *Direcţii şi tendinţe în istoriografia românească 1989-2006*. Oradea: Editura Universităţii din Oradea, 2007, p. 110.

1989, putem identifica două direcţii principale în scrierea lor. Una este cea instituţională, creată în jurul unor instituţii de educaţie şi cultură locale. În judeţul Bihor aceste instituţii sunt reprezentate de Muzeul Ţării Crişurilor, Universitatea din Oradea, Serviciul Judeţean Bihor al Arhivelor Naţionale, Şcoala Doctorală de Istorie, Centrul de Studii Interdisciplinare „Silviu Dragomir" Oradea-Chişinău. Istorici şi cercetători din aceste instituţii au alcătuit echipe multidisciplinare de cercetare în vederea realizării, într-un mod profesionist, a unor monografii de oraşe, comune sau sate. A doua direcţie este reprezentată de intelectuali locali (preoţi, profesori, economişti, jurişti etc). Aceştia au realizat monografii ale locurilor natale (comune, sate, biserici), animaţi mai ales de motivaţia morală şi sentimentală. Demersul lor, unul lăudabil în condiţiile în care contribuie la cunoaşterea realităţilor locale, are de multe ori de suferit din cauza lipsei sau a precarităţii pregătirii lor ştiinţifice din domeniul istoriei şi din cauza lipsei parţiale sau totale a aparatului critic.

Cercetarea istoriei locale într-o manieră interdisciplinară a fost o direcţie importantă de cercetare pe care şi-a asumat-o, încă din momentul înfiinţării sale, Centrul de Studii Interdisciplinare „Silviu Dragomir" din cadrul Universităţii din Oradea. Membrii Centrului au coordonat mai multe lucrări monografice, albume, studii, pentru a ilustra cât mai bine importanţa cercetărilor de istorie locală în vederea valorificării patrimoniului cultural local[6]. În aceste proiecte de cercetare, cele mai multe colective, au fost implicaţi studenţi doctoranzi, cercetători, cadre didactice din comunităţile locale, din domeniul istoriei, geografiei, disciplinelor filologice sau arhitecturii, din ţară şi din străinătate.

Aspecte metodologice

Prezentul studiu face parte dintr-un proiect mai amplu, de realizare a monografiei istorice a Comunei Valcău de Jos (judeţul Sălaj), de către un colectiv de cercetători orădeni, coordonaţi de profesorii universitari Sorin Şipoş şi

[6] Amintim lucrările publicate de membrii Centrului de Studii Interdisciplinare: *Satele de pe Valea Superioară a Bistrei. Schiţă monografică*. Coordonator: Sorin Şipoş. Oradea: Editura Universităţii din Oradea, 2011; Ediţia a II-a, revizuită şi adăugită, 2014; *Monografia istorică a comunei Derna (judeţul Bihor)*. Coordonatori: Gabriel Moisa, Sorin Şipoş. Oradea: Editura Muzeului Ţării Crişurilor, 2016; *Monografia istorică a comunei Girişu de Criş (judeţul Bihor)*. Coordonatori: Sorin Şipoş, Aurel Chiriac, Gabriel Moisa. Oradea: Editura Muzeului Ţării Crişurilor, 2016; *Patrimoniul Ţării Bistrei (Judeţul Bihor)*. Coordonatori: Sorin Şipoş, Gabriel Moisa, Stelian Nistor, Ioan Giarca, Cosmin Patca. Oradea: Editura Muzeului Ţării Crişurilor, 2017; ediţia a II-a, bilingvă, 2018; *Valcău de Jos: album*. Coordonatori: Sorin Şipoş, Gabriel Moisa, Laura Ardelean, Cosmin Patca, Mircea Gui, Dan Lucian Pop, Ioana Blajec, Gelu Serea. Oradea: Editura Muzeului Ţării Crişurilor, 2019; *Cuzap – album istorico-geografic*. Coordonatori: Sorin Şipoş, Cosmin Patca, Ioana Blajec. Oradea: Editura Ratio et Revelatio, 2020; Sorin Şipoş (coordonator/koordinátor), Ioana Blajec, Cosmin Patca, Manuela Bârza. *Povestea slovacilor din Huta/Pribeh slovákov z Huty*. Oradea: Editura Primus, 2022; Cosmin Ionuţ Patca. *Aşezările de pe Valea Bistrei de la primele atestări documentare până la instaurarea administraţiei româneşti (secolele XIII-XX). Studiu monografic*. Oradea : Editura Muzeului Ţării Crişurilor, 2022.

Gabriel Moisa[7]. Ne propunem, prin intermediului studiului de caz al aşezărilor din cadrul comunei Valcău de Jos, să prezentăm câteva metode şi tehnici de lucru ce pot fi aplicate în cercetarea istoriei locale din partea de nord-vest a spaţiului românesc (în special judeţul Sălaj). Prin aplicarea cu succes a acestor tehnici de lucru în prelucrarea izvoarelor istorice, suntem siguri că putem contribui la creşterea calităţii monografiilor locale. Pentru a pune în valoare metodele şi tehnicile de cercetare, vom acorda o atenţie sporită surselor documentare, de diferite tipuri. Sursele documentare ce au intrat în atenţia noastră au fost diverse, atât surse edite cât şi surse de arhivă, de la documente medievale (urbarii, conscrieri medievale) şi izvoare demografice (conscrieri confesionale, şematisme, recensăminte oficiale, registre de stare civilă), la documente cartografice şi surse de istorie orală. Toate acestea vor fi abordate critic, într-o analiză în durată lungă (specifică Şcolii franceze a Analelor), utilizând frecvent metoda regresivă, metoda comparativă, metoda statistică şi cea grafică.

Arealul cercetat. Comuna Valcău de Jos este situată în partea de sud-vest a judeţului Sălaj, la contactul dintre Depresiunea Şimleu şi Munţii Plopişului, în bazinul hidrografic al Barcăului. În componenţa comunei intră următoarele localităţi: Valcău de Jos (reşedinţa de comună), Lazuri, Preoteasa, Ratovei, Sub Cetate şi Valcău de Sus. Din punct de vedere etnic, românii au fost pe tot parcursul istoriei majoritari, dar alături de ei au trăit şi alte grupuri etnice (maghiari, germani, evrei, romi, slovaci). Din punct de vedere confesional, a existat de-a lungul secolelor diversitate confesională. Aşezările au fost atestate documentar pentru prima dată în Evul Mediu, începând cu secolul al XIII-lea, un rol important în această perioadă jucând cetatea Valcău (construită în secolul al XIII-lea).

Metode şi tehnici de lucru în cercetarea aşezărilor din cadrul comunei Valcău de Jos

Modalitatea cea mai frecventă şi mai eficientă de cercetare a istoriei locale este monografia istorică. Conform *Dicţionarului Explicativ al Limbii Române*, monografia reprezintă un studiu ştiinţific asupra unui anumit subiect, tratat detaliat şi multilateral[8]. Fiind cercetări ce implică transdisciplinaritate şi interdisciplinaritate, monografiile au fost abordate de-a lungul timpului de către cercetători proveniţi din domenii diferite. Cercetările monografice din perspectivă istorică trebuie să ţină cont de toate sursele documentare care pot contribui la o mai bună cunoaştere a realităţilor istorice şi să utilizeze metode şi tehnici de lucru care nu sunt specifice doar istoricului, ci aparţin unor ştiinţe auxiliare sau discipline de graniţă. Aşa am identificat în cadrul monografiilor istorice de localităţi sau comune mai multe direcţii de

[7] Lucrarea a fost publicată de curând. Vezi Sorin Şipoş, Gabriel Moisa (coordonatori). *Monografia comunei Valcău de Jos*. Oradea: Editura Muzeului Ţării Crişurilor, 2023.
[8] https://dexonline.ro/definitie/monografie/48560 (accesat: 12.02.2019).

cercetare: cercetarea istorică clasică (presupune identificarea documentelor istorice şi ilustrarea evoluţiei istorice generale de-a lungul secolelor), cercetarea geografică (analiza spaţiului şi a habitatului, evoluţia istorică a mediului geografic), analiza demografică (evoluţia populaţiei), analiza lingvistică (analiza toponimiei şi a antroponimiei locale), analiza economică (nivel de trai, ocupaţii), analiza etno-folclorică, analiza istorico-arhitecturală. Ţinând cont de preocupările avute în realizarea *Monografiei comunei Valcău de Jos*, vom prezenta în continuare metodele şi tehnicile de lucru utilizate în analiza demografică şi în ilustrarea evoluţiei spaţiale a vetrelor de sat.

Analiza demografică. Analiza de demografie istorică ne permite ilustrarea dinamicii populaţiei din aşezările ce compun în prezent comuna Valcău de Jos (*Fig.1*), evidenţierea structurii etnice şi confesionale a populaţiei, evoluţia etniilor şi a confesiunilor, distribuţia pe localităţi a diferitelor etnii şi confesiuni, într-o analiză în durată lungă, de la primele menţionări din Evul Mediu şi până la ultimul recensământ al populaţiei de care am dispus (Recensământul din 2011). Sursele demografice anterioare recensămintelor oficiale (conscrieri urbariale, conscrieri confesionale, şematisme)[9] au un caracter incomplet şi relativ. Ele nu fac referire la populaţia totală ci doar la o anumită parte a populaţiei. Tocmai de aceea, trebuie tratate cu multă precauţie. Cele mai importante surse documentare aparţin secolelor XIX-XXI: recensăminte oficiale austriece şi austro-ungare (sec. XIX-XX), recensăminte oficiale şi înregistrări statistice ale statului român (între 1920 şi 2011)[10].

[9] Am utilizat diferite surse, în general edite, pentru a ilustra informaţiile din cadrul acestor izvoare istorice. Conscripţiile din 1720, 1721-1722 se găsesc în formă inedită în cadrul SJAN Cluj, fond Comitatul Crasna, dos. 1467/1720, 1651/1721, 1650/1722 şi au fost prelucrate la nivelul comitatului Crasna de către G. Kovách. Vezi G. Kovách. Conscripţia satelor din comitatul Crasna din 1720-1722. În: *Acta Musei Porolissensis (AMP)*. IX. 1985, pp. 343-357 (în continuare, G. Kovách. *Conscripţia satelor*...). Conscripţiile pentru sare (*conscriptio universalis*) din perioada 1720-1725 se găsesc în formă inedită în cadrul SJAN Cluj, fond Comitatul Crasna şi au fost analizate la nivelul comitatului Crasna de către R. Wolf. Vezi R. Wolf. Populaţia comitatului Crasna în lumina unor conscripţii din 1720. În: *AMP*. Nr. X. 1986, pp. 235-254 (în continuare, R. Wolf. *Populaţia*...). Vezi şi R. Wolf. Evoluţia populaţiei comitatului Crasna între 1720-1725. În: *AMP*. XII. 1988, Zalău, pp. 339-359 (în continuare, R. Wolf. *Evoluţia populaţiei*...). Lucrările recensământului (acelea care s-au mai păstrat) au fost publicate în anul 1960 de Biblioteca Oficiului Central de Statistică şi Secţia de Arhivistică a Ministerului Culturii din Budapesta. Vezi Dányi Dezső, Dávid Zoltán. *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787)*. Budapest: 1960, pp. 330-339.

[10] Datele statistice referitoare la recensămintele oficiale din perioada 1850-2002 au fost preluate de la Varga E. Árpád. *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850-2002 között*/ Statistica etnică şi religioasă a Transilvaniei. Date de recensământ între 1850-2002 (http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm) (accesat: 15.02.2021). Pentru informaţiile demografice cu caracter etnic am utilizat Varga E. Árpád. *Szilágy megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850-2002* (în continuare, Varga E. Árpád. *Szilágy megye etnikai*...). Pentru informaţiile demografice cu caracter confesional am utilizat Varga E. Árpád. *Szilágy megye településeinek felekezeti adatai 1850-2002* (în continuare, Varga E. Árpád. *Szilágy megye felekezeti*...). Pentru anul 2011 am utilizat: Institutul Naţional de Statistică (INS). *Recensământul populaţiei şi locuinţelor 2011*. Vol. II. *Populaţia stabilă după etnie – judeţe, municipii, oraşe, comune* (https://www.recensamantromania.ro/rpl-2011/rezultate-2011/) (accesat: 10.02.2021) (în continuare, INS. *Recensământ 2011*).

Recensămintele permit realizarea unor analize complexe de demografie, însă şi acestea trebuie analizate critic. Ținând cont de perioada în care ele au fost realizate, au fost supuse, într-o măsură mai mică sau mai mare, influenţei politicului. Registrele de stare civilă reprezintă o sursă de bază a demografiei istorice. Registrele parohiale pentru botezaţi, căsătoriţi şi decedaţi se pretează din plin unei analize de tip statistic şi scot la lumină aspecte relevante cu privire la istoria socială, istoria familiei, istoria mentalităţilor. Metoda despuierii registrelor presupune întocmirea a numeroase fişe nominative şi nenominative, tabele care pun în evidenţă dinamica populaţiei şi structura sa etnică şi confesională. Rezultatele analizelor statistice sunt foarte bine ilustrate prin intermediul diferitelor tipuri de diagrame, realizate mai ales în programele Microsoft Excel şi Microsoft Word.

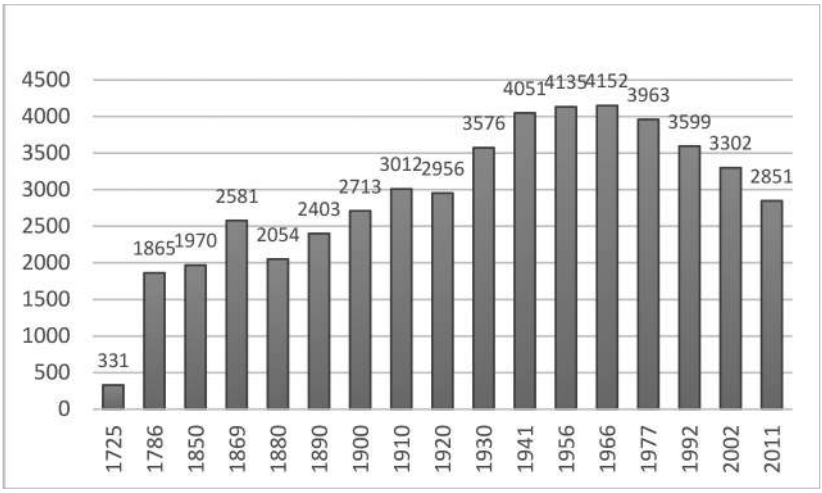

Fig.1. Evoluţia generală a populaţiei din aşezările actualei comune Valcău de Jos între secolele XVIII-XXI, pe baza principalelor surse documentare (sursa datelor: R. Wolf. *Populaţia comitatului Crasna*..., pp. 250-253; Idem. *Evoluţia populaţiei*..., pp. 341-347; D. Dányi, Z. Dávid. *Op. cit*., pp. 330-339; Varga E. Árpád. *Szilágy megye felekezeti*..., pp. 66-67; Varga E. Árpád. *Szilágy megye etnikai*..., pp. 105-107; INS. *Recensământ 2011*)

Evidenţierea evoluţiei generale a populaţiei implică analize complexe de calcul, ce vizează identificarea populaţiei totale pe baza unor calcule aproximative (înmulţirea cu 5 a capilor de familie din Evul Mediu şi Epoca Modernă), calcularea numărului real de creştere/scădere a populaţiei de la o recensare la alta, numărul procentual de creştere/scădere, rata medie anuală de creştere/scădere, cauzele creşterii/scăderii demografice. Cu ajutorul metodei statistice şi a metodei grafice putem pune în evidenţă structura etnică şi confesională a populaţiei din aşezările ce formează comuna Valcău de Jos

(*Fig.2*), dar şi evoluţia comunităţilor confesionale de la o recenzare la alta, distribuţia etniilor şi a confesiunilor la nivelul aşezărilor (*Fig.3*), ratele medii anuale comparative, pentru a înţelege cauzele şi factorii care au contribuit la aceste evoluţii.

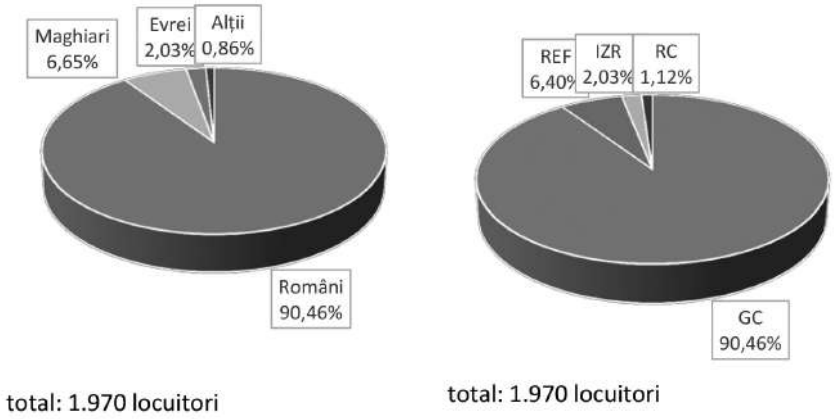
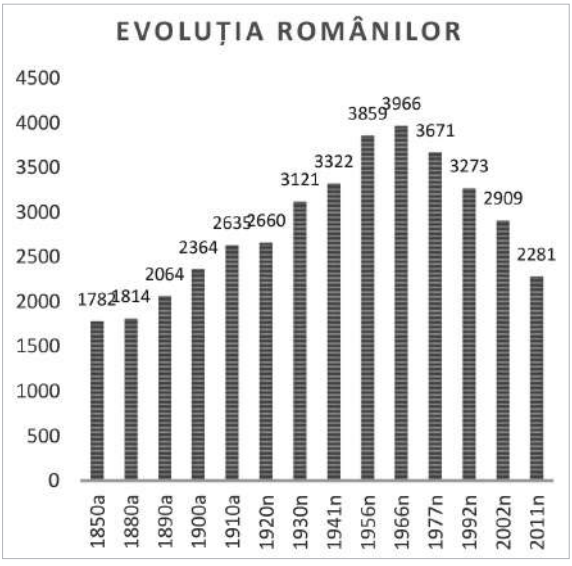

Fig.2. Structura etnică şi confesională a populaţiei comunei Valcău de Jos, pe baza Recensământului din 1850 (sursa datelor: Varga E. Árpád. *Szilágy megye etnikai*..., pp. 105-107; Idem. *Szilágy megye felekezeti*..., pp. 66-67)

Analiza registrelor de stare civilă, în general surse inedite şi prea puţin valorificate în cercetările de istorie locală, ne permite evidenţierea celor trei elemente specifice evoluţiei naturale a populaţiei: natalitatea, nupţialitatea, mortalitatea. Prin identificarea numărului anual de naşteri/botezuri, căsătorii şi decese, putem ilustra evoluţia anuală a acestora la nivelul parohiilor de diferite confesiuni. Putem observa astfel anii cu mortalităţi ridicate (cauzate de epidemii sau conflicte militare) şi astfel descoperim cauzele scăderilor sau creşterilor demografice.

Bilanţul dintre numărul naşterilor (N) şi numărul deceselor (D) dintr-un an pune cel mai bine în evidenţă mişcarea naturală a populaţiei (*Fig.4*). Astfel, se constată între 1826 şi 1850 o evoluţie oscilantă a mişcării naturale a po-

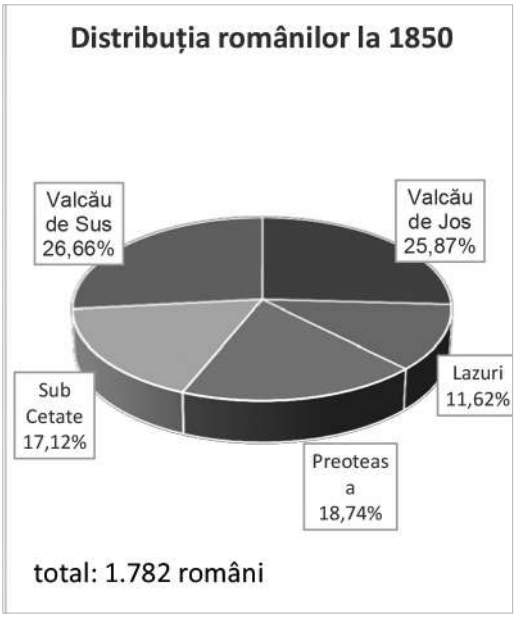

Fig.3. Evoluția românilor între 1850 și 2011 pe baza principalelor surse documentare și distribuția lor pe localități la 1850 (sursa datelor: Varga E. Árpád. *Szilágy megye etnikai*..., pp. 105-107; INS. *Recensământ 2011*)

pulației în cele două parohii analizate (Parohia Reformată Valcău de Jos - formată din etnici maghiari, și Parohia Greco-Catolică Valcău de Sus - formată din români); ani cu valori scăzute sunt urmați, aproape instinctiv, de ani cu valori ridicate. De asemenea, se constată că după 1836 valorile sunt mai scăzute, diferențele de la un an la altul sunt mai reduse și sunt mai numeroși anii cu valori negative. Însă, în perioada 1844-1850, sunt înregistrate cele mai mari contraste: atât valorile cele mai ridicate din întreaga perioadă analizată, cât și cele mai scăzute valori, ca urmare a Revoluției de la 1848-1849. În 1849, în Parohia REF Valcău de Jos bilanțul dintre N și D este de -27.

Analiza geografică. Evoluția spațială a vetrelor de sat. Ridică-

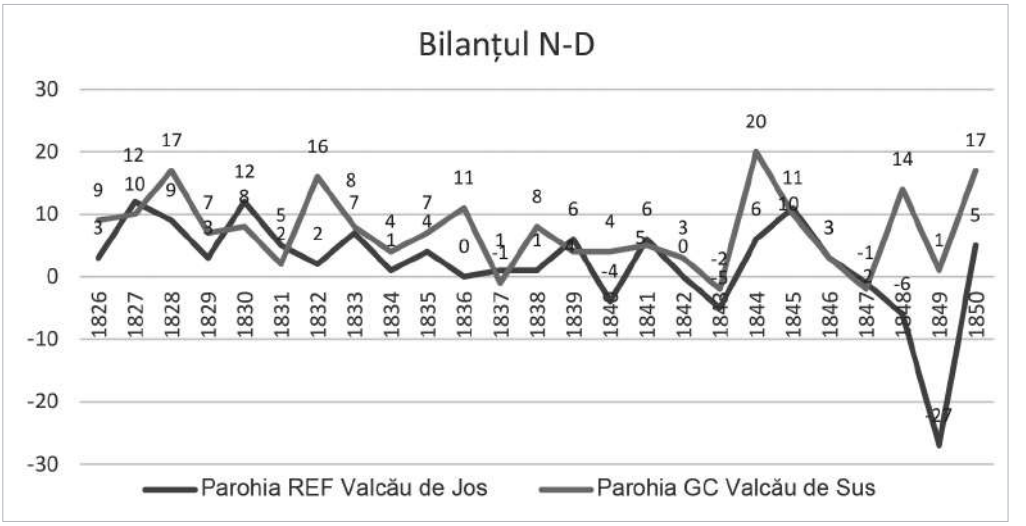

Fig. 4. Evoluția bilanțului dintre numărul nașterilor (N) și numărul deceselor (D) în Parohia REF Valcău de Jos și în Parohia GC Valcău de Sus, între anii 1826-1850, pe baza registrelor de stare civilă (sursa datelor: SJAN Sălaj. F. Colecția Registrelor de Stare Civilă, dos. 1261, 1262, 1270)

rile topografice militare realizate între secolele XVIII-XX sunt documente cartografice, prin urmare ele reprezintă o transpunere la scară a realităţilor geografice existente în perioada în care au fost realizate. Cu ajutorul hărţilor se pot identifica principalele forme de relief (prin intermediul culorilor reprezentate), zonele majore de vegetaţie (pădure, vegetaţie de luncă, păşune), reţeaua hidrografică (râurile principale şi afluenţii lor), aşezările omeneşti şi căile de transport. Prin citirea acestor documente cartografice pot fi desprinse aşadar informaţii importante referitoare la geografia istorică a unui teritoriu. Apelând la metoda regresivă se pot apoi identifica trăsături ale mediului geografic anterioare secolului al XVIII-lea. Prin analiza comparativă a ridicărilor topografice se poate observa felul în care mediul a evoluat sub influenţa acţiunii antropice.

Cu ajutorul tehnicilor moderne, am putut studia simultan imaginea vetrelor de sat, aşa cum rezultă ele din patru momente cartografice importante: *Prima ridicare cartografică* (1769-1773), *A doua ridicare cartografică* (1819-1869), *Harta militară a Ungariei (1941)* şi *ortofotoplanurile* (fotografii aeriene) efectuate în perioada contemporană[11]. Analiza comparativă a acestor documente cartografice digitale permite evidenţierea evoluţiei vetrelor de sat din secolul al XVIII-lea şi până în prezent[12]. Metoda de cercetare este una inedită şi presupune recurgerea la procedee specifice informaticii. Într-o primă fază este nevoie de georeferenţierea tuturor documentelor cartografice. Mai apoi, hărţile sunt analizate în comparaţie, simultan, pentru a urmări modul în care o aşezare se dezvoltă de-a lungul secolelor. Pentru reconstituirea situaţiei anterioare secolului al XVIII-lea ne-am folosit de izvoarele scrise existente[13] şi de descoperirile arheologice, uzitând frecvent metoda regresivă. De asemenea, pentru a evidenţia evoluţia numărului de case şi/sau familii din fiecare localitate, am utilizat informaţii din diferite surse edite şi inedite: conscrieri urbariale, conscrieri confesionale şi recensăminte oficiale (1784-1786, 1850, 1895, 1900, 1910, 1930, 1941, 2011).

Vom prezenta în continuare cazul aşezării Valcău de Jos (*Fig.5*), pentru a urmări evoluţia vetrei satului şi a tehnicilor de lucru utilizate. O aşezare

[11] Toate aceste hărţi digitale sunt disponibile online la https://maps.arcanum.com/ro/ (în continuare, HUNGARICANA.HU), accesat în perioada martie-aprilie 2022. Hungaricana este un site web comun al arhivelor, muzeelor şi bibliotecilor maghiare, operat de Biblioteca Parlamentului, Ungaria (*Országgyűlési Könyvtár*). În cadrul primei ridicări topografice teritoriul Valcăului de Jos a fost inclus în cadrul hărţii Transilvaniei, harta fiind realizată în perioada 1769-1773. În cadrul celei de-a doua ridicări topografice, Valcăul a fost inclus pe harta Ungariei: *Hungary (1819-1869) - Second military survey of the Habsburg Empire*.

[12] Documentele cartografice amintite sunt disponibile pe portalul HUNGARICANA.HU (www.maps.arcanum.com) (accesat: 15.12.2020). Site-ul permite analiza simultană a hărţilor şi studierea evoluţiei spaţiale a vetrelor de sat.

[13] Am utilizat în principal informaţii din Gheorghe Chende-Roman. *Dicţionar etimologic al localităţilor din judeţul Sălaj*. Cuvânt înainte de dr. Gabriel Vasiliu. Zalău : Editura Silvania/Editura Caiete Silvane, 2006, pp. 195-289.

numită Valcău apare în documentele scrise începând cu secolul al XIII-lea (1214 *villa Saicu* – nesigur; 1249 *terra Walko, Wolko*). Din secolul al XV-lea documentele fac deosebire între Valcău de Jos (*Magyarwalko*) şi Valcău de Sus (*Olahvalko*), ceea ce înseamnă, cel mai probabil, că după aşezarea coloniştilor maghiari, românii s-au retras în zonele mai înalte, iar zonele mai joase, unde erau terenurile cele mai fertile, au rămas locuite în principal de maghiari. Valcău de Jos se învecinează la nord cu Boghiş, la est cu Ratovei şi Marin, la sud-vest cu Valcău de Sus şi la vest cu Iaz. Localitatea avea o suprafaţă de 1430 ha la 1895, dar includea şi cătunul Ratovei, care din a doua jumătate a secolului al XX-lea este localitate de sine stătătoare. Aşezarea Valcău de Jos era situată în partea nordică a teritoriului actualei comune, în partea cu altitudinile cele mai scăzute (250-260 m) şi unde erau terenurile cele mai fertile pentru agricultură.

La 1769-1773, vatra aşezării era situată pe Valea Barcăului, pe ambele părţi (*Fig.5*). De remarcat că, înainte de intrarea în localitate, cursul Barcăului se despărţea în două braţe ce străbăteau aşezarea şi confluenţa lor era la ieşirea din localitate, spre nord. În interiorul celor două braţe ale râului era situată biserica reformată; o moară pe apă funcţiona pe braţul stâng, la intrarea în localitate dinspre Valcău de Sus, iar o altă moară funcţiona pe Barcău, la ieşirea din localitate spre Boghiş. Biserica românilor era situată într-o zonă mai înaltă, în partea de sud-est a aşezării[14]. Recensământul din 1784-1786 consemna în Valcău de Jos 95 de case, 100 de familii şi o populaţie de 614 locuitori. Gospodăriile erau situate atât în interiorul celor două braţe ale Barcăului, cât şi în stânga (spre *Şuai*) şi dreapta (spre *Iertaş*). Încă din această perioadă, tendinţa aşezării era de a avea o formă adunată, cu gospodării compacte. Cea mai mare dezvoltare a vetrei satului era în această perioadă pe dreapta Barcăului, în jurul drumului ce făcea legătura între Boghiş şi Sâg.

Nu ştim cu siguranţă dacă înainte de secolul al XVIII-lea vatra satului era situată lângă Barcău sau în zona mai înaltă. Săpături arheologice sistematice nu au fost efectuate în Valcău de Jos. Există posibilitatea ca în momentul aşezării maghiarilor, secolele XIV-XV, românii să se fi retras din zonele mai joase, unde erau terenurile cele mai bune, spre zonele mai înalte. A doua posibilitate, mai plauzibilă din punctul nostru de vedere, este ca vatra aşezării să fi fost în Evul Mediu în zonele mai înalte, iar zona mai joasă nu a fost locuită din cauza pericolului de inundaţie. Aşezarea s-a dezvoltat de-a lungul secolului al XIX-lea: la 1895 sunt consemnate 235 de gospodării, la 1900 erau amintite

[14] Informaţia este confirmată şi de cercetările de istorie orală. Lada Nicolae din Valcău de Jos (n. 1935) îşi aminteşte că bătrânii din sat spuneau că biserica veche de lemn era aşezată pe un dâmb, spre *Iertaş*, unde este în prezent cimitirul. Informaţia este confirmată şi de Buboi Gavril din Valcău de Jos (n. 1936). Informaţii culese în 30.08.2021.

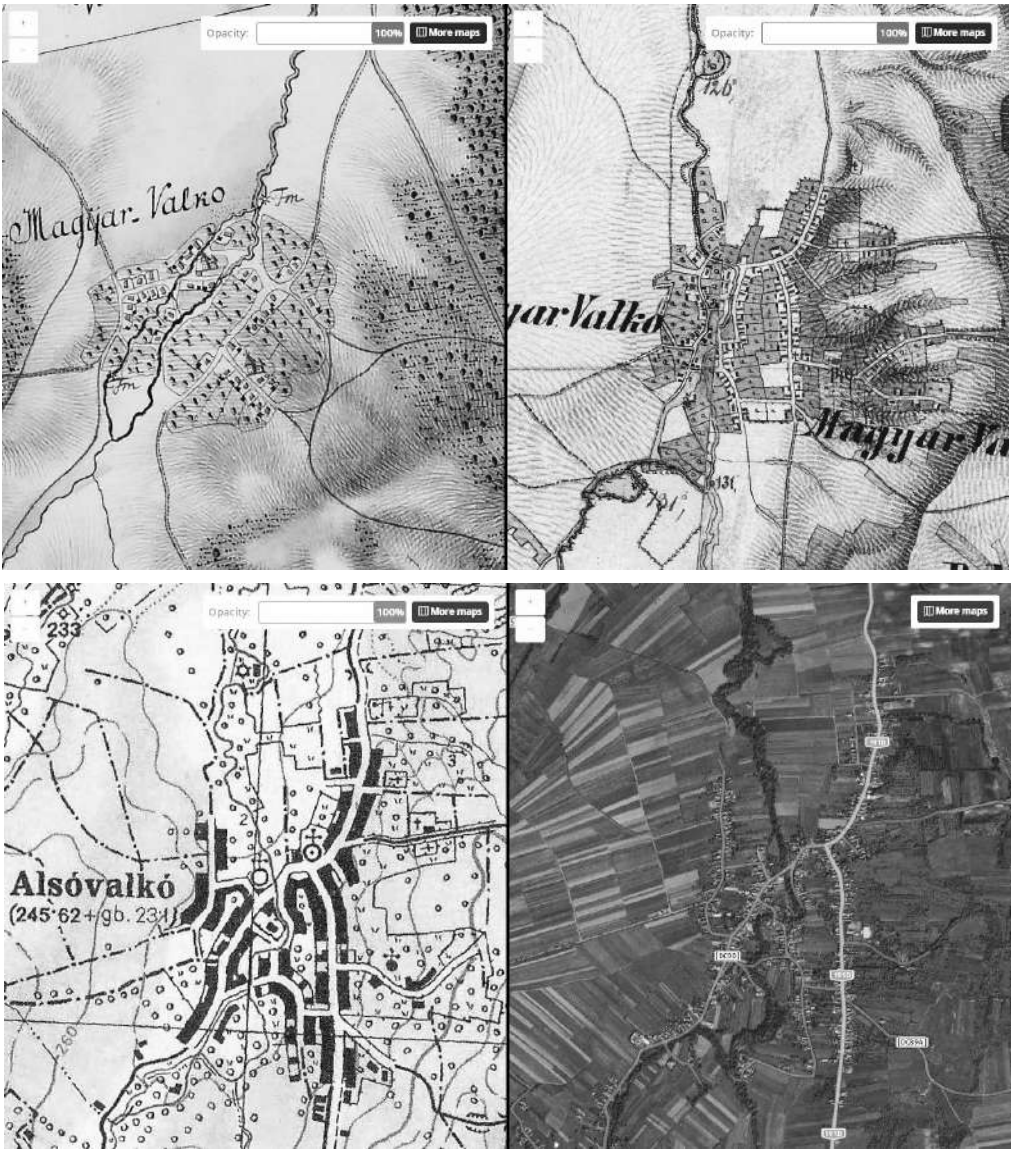

Fig.5. Evoluția vetrei așezării Valcău de Jos între secolele XVIII-XX (sursa hărților: HUNGARICANA.HU)

169 de case și 189 de case în cadrul recensământului din 1910. Distribuția terenurilor la 1895 (*Fig.6*) ne arată că cea mai mare parte din suprafața așezării Valcău de Jos era ocupată de terenuri arabile (aproape 50%), ca urmare a acțiunilor de defrișare și a activităților de ameliorare a cursului Barcăului din secolele XVIII-XIX. Pădurile reprezentau aproape 25%, în timp ce fânețele, pășunile și grădinile reprezentau împreună puțin peste 20%. Terenul cultivat cu viță de vie era redus (sub 1%), în timp ce 4,26% era teren neproductiv.

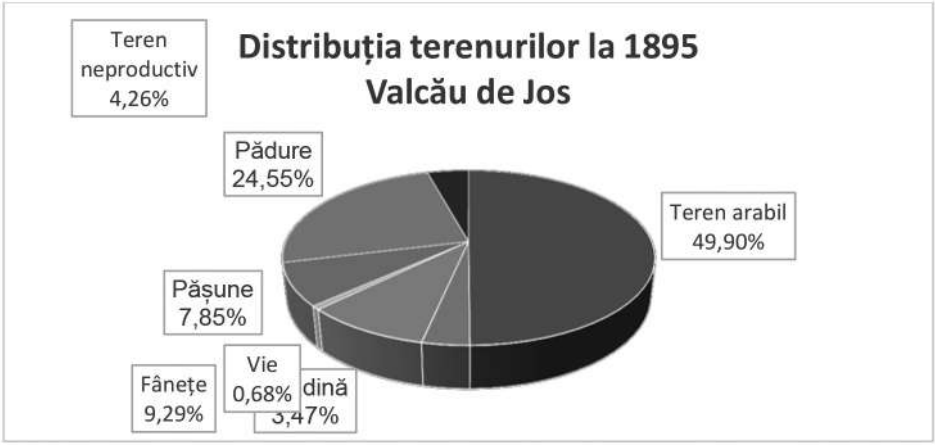

Fig. 6. Distribuţia terenurilor la 1895 în cadrul aşezării Valcău de Jos (sursa datelor: T. Rotariu. *Recensământul agricol din 1895. Transilvania*, vol. I. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2003, pp. 268-269)

Fig.7. Investigaţii de istorie orală: Lada Nicolae – Valcău de Jos (n. 1935), dreapta; Buboi Gavril – Valcău de Jos (n. 1936, Ratovei) şi Buboi (Lupău) Floare, Valcău de Jos (n. 1941), stânga

A doua ridicare topografică ne arată biserica românească tot pe locul vechi, în partea de sud-est a satului. Au avut loc lucrări de amenajare a cursului Barcăului astfel încât nu mai avea în această perioadă două braţe de curgere, ceea ce a oferit importante terenuri pentru agricultură locuitorilor. Recensământul din 1930 consemnează 244 de gospodării şi o populaţie de 1114 locuitori. În deceniul patru al secolului al XX-lea, locul bisericii românilor se mută: în locul bisericii de lemn (care a fost dărâmată) a fost construită o biserică de zid, mai aproape de Barcău (în locul în care se găseşte şi în prezent Biserica Ortodoxă). În secolul al XX-lea, aşezarea s-a dezvoltat mai ales în direcţia căilor de comunicaţie, dar există şi o tendinţă de creştere a densităţii gospodăriilor şi de reducere a distanţei dintre case. De asemenea au început să fie construite locuinţe şi pe Valea Ratovei (în cătunul Ratovei, situat în partea de est a aşezării Valcău de Jos). În 1941 sunt consemnaţi 1175 de locuitori, în timp ce în 2011 doar 748 de locuitori (aşezarea Ratovei a fost recenzată separat începând cu anul 1956).

Concluzie

Istoria locală, prin faptele şi evenimentele analizate, descrise şi prezentate, contribuie la întregirea istoriei naţionale. După 1989, numărul materialelor dedicate istoriei locale a crescut spectaculos, dar calitatea lor are de suferit din cauza precarităţii izvoarelor utilizate şi a unei metodologii cel mai adesea necorespunzătoare. Realizarea monografiei istorice a comunei Valcău de Jos de către un colectiv de profesori şi cercetători orădeni ne permite evidenţierea principalelor direcţii de cercetare în vederea creşterii calitative a monografiilor istorice de localităţi. Prezentarea analizei demografice şi a evoluţiei spaţiale a vetrelor de sat ne oferă numeroase metode şi tehnici de lucru folosite cu succes în valorificarea diferitelor surse documentare disponibile (recensăminte, conscrieri, ridicări topografice militare, ortofotoplanuri, surse de istorie orală). Folosite cu atenţie şi profesionalism, aceste tehnici contribuie cu certitudine la creşterea calitativă a monografiilor de localităţi din partea de nord-vest a spaţiului românesc şi nu numai.